

Розуміння потреб сторін як основа ефективної медіації у сімейних конфліктах

Веселовська Наталія Олександрівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.06.2023	<i>Право</i>	347.6:347.965:316.48

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20472550>

Анотація. У статті досліджується роль медіації у врегулюванні сімейних конфліктів та обґрунтовується значення розуміння потреб сторін як ключового чинника ефективного вирішення спорів. Показано, що сімейні конфлікти мають комплексний характер і поєднують правові, психологічні, соціальні та емоційні аспекти, що ускладнює їх вирішення виключно юридичними засобами. У цьому контексті медіація розглядається як позасудова процедура врегулювання конфліктів, спрямована не лише на досягнення формальної домовленості між сторонами, але й на відновлення комунікації, взаєморозуміння та довіри між учасниками сімейних відносин. Особливу увагу приділено значенню виявлення та усвідомлення справжніх інтересів, цінностей і потреб сторін у процесі медіації. Доведено, що ефективність медіації значною мірою залежить від здатності сторін усвідомити власні очікування та почути позицію іншої сторони. У статті також проаналізовано основні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях, зокрема уникнення, пристосування, конкуренцію, компроміс і співпрацю, та обґрунтовано переваги співпраці як найбільш конструктивної стратегії вирішення сімейних конфліктів. Окремо розглянуто превентивний потенціал медіації у сімейних відносинах, який полягає у можливості застосування медіаційних процедур ще до виникнення гострої конфліктної ситуації. Наголошено, що медіація сприяє формуванню більш усвідомленої комунікації між членами сім'ї та дозволяє знаходити рішення, які враховують інтереси кожної сторони та зберігають людський вимір сімейних відносин.

Ключові слова: медіація, сімейні конфлікти, потреби сторін, альтернативне врегулювання спорів, співпраця, сімейні відносини.

Understanding the Parties' Needs as a Basis for Effective Mediation in Family Conflicts

Abstract. The article examines the role of mediation in the resolution of family conflicts and substantiates the importance of understanding the needs of the parties as a key factor in effective dispute resolution. It is demonstrated that family conflicts are complex in nature and combine legal, psychological, social, and emotional aspects, which makes their resolution through purely legal mechanisms insufficient. In this context, mediation is considered as an out-of-court procedure for conflict resolution aimed not only at achieving a formal agreement between the parties but also at restoring communication, mutual understanding, and trust among participants in family relations. Particular attention is paid to the importance of identifying and understanding the genuine interests, values, and needs of the parties in the mediation process. It is argued that the effectiveness of mediation largely depends on the ability of the participants to recognize their own expectations and to hear the position of the other party. The article also analyzes the main behavioral strategies in conflict situations, including avoidance, accommodation, competition, compromise, and collaboration, and substantiates the advantages of collaboration as the most constructive strategy for resolving family

¹ кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5321-9693>

conflicts. The preventive potential of mediation in family relations is also considered, particularly its application before an acute conflict situation arises. It is emphasized that mediation contributes to the development of more conscious communication among family members and makes it possible to reach solutions that take into account the interests of each party while preserving the human dimension of family relationships.

Keywords: mediation, family conflicts, needs of the parties, alternative dispute resolution, collaboration, family relations.

Вступ

Постановка проблеми. Сімейні конфлікти належать до найбільш складних видів соціально-правових конфліктів, оскільки вони виникають у сфері особистих відносин, де поєднуються правові, психологічні, моральні та емоційні чинники. На відміну від багатьох інших правових спорів, сімейні конфлікти не обмежуються лише зіткненням юридичних позицій сторін, а безпосередньо пов'язані з цінностями, очікуваннями, почуттями та життєвим досвідом учасників сімейних відносин, тому їх вирішення потребує комплексного підходу, здатного враховувати не лише правову складову спору, але й людський вимір взаємин між сторонами.

Традиційні способи вирішення спорів, зокрема судовий розгляд, спрямовані передусім на встановлення правової позиції сторін та ухвалення рішення відповідно до норм права, однак у сімейних конфліктах такий підхід не завжди дозволяє досягти реального врегулювання проблеми, оскільки юридичне рішення не завжди усуває причини конфлікту та не відновлює комунікацію між його учасниками. У зв'язку з цим дедалі більшого значення набувають альтернативні способи врегулювання спорів, серед яких особливе місце займає медіація.

Медіація у сімейних конфліктах розглядається як позасудова процедура врегулювання спору за участю нейтрального посередника медіатора, який допомагає сторонам налагодити діалог та самостійно знайти прийнятне рішення. Особливість сімейної медіації полягає в тому, що її метою є досягнення формальної домовленості та, що найважливіше, відновлення взаєморозуміння між учасниками конфлікту, і у цьому процесі важливим стає не стільки визначення правоти чи неправоти сторін, скільки усвідомлення їхніх справжніх інтересів, потреб та очікувань.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що ефективність медіації значною мірою залежить від здатності сторін усвідомити власні потреби та зрозуміти потреби іншої сторони. У багатьох випадках конфлікт виникає і через суперечність позицій, і через незадоволені потреби, відсутність комунікації або нерозуміння емоційного стану іншого учасника відносин, тому в сучасній теорії медіації дедалі більше уваги приділяється аналізу інтересів і потреб сторін як ключового елементу ефективного врегулювання конфлікту.

Особливої актуальності ця проблема набуває у сфері сімейних відносин, де конфлікт часто супроводжується високим рівнем емоційної напруги та тривалими міжособистісними зв'язками між його учасниками, тому таких ситуаціях важливо і знайти формальне рішення спору, і створити умови для подальшої взаємодії сторін, особливо коли йдеться про спільне виховання дітей або інші тривалі сімейні обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика медіації у сімейних конфліктах, а також значення розуміння потреб сторін у процесі їх врегулювання, активно досліджується у сучасній зарубіжній науковій літературі, що свідчить про міждисциплінарний характер цієї тематики та її актуальність як у правовій, так і у соціально-психологічній площині.

У сучасних дослідженнях медіація розглядається як один із найбільш ефективних інструментів альтернативного врегулювання сімейних спорів, що дозволяє поєднати правові механізми із комунікативними та психологічними підходами. У роботі K. Sharada та K.M. Sathyagoora «Family Mediation and Conflict Resolution: Legal Frameworks and Effectiveness» [1] підкреслюється, що медіація забезпечує можливість сторонам самостійно досягти взаємоприйняттого рішення через конструктивний діалог, що є менш формалізованим і конфронтаційним порівняно з судовим розглядом, а також сприяє кращому врахуванню інтересів учасників сімейного конфлікту.

Значний внесок у дослідження ефективності сімейної медіації зробила E. Schindeler у праці «Unanswered Questions – Family Dispute Resolution in the Shadow of the Law» [2], де авторка аналізує практику обов'язкового сімейного врегулювання спорів в Австралії та наголошує, що

медіація забезпечує більш гнучке й орієнтоване на потреби сторін вирішення конфліктів порівняно із судовими процедурами, хоча її результативність значною мірою залежить від якості комунікації між учасниками процесу.

Окрему увагу в науковій літературі приділено комунікативній складовій медіації. У міжнародному практичному керівництві з сімейної медіації, підготовленому International Social Service, наголошується, що основною метою медіації є створення умов для конструктивного спілкування між сторонами, у межах якого вони можуть обговорити свої потреби та інтереси і сформувавши рішення, що відповідає інтересам усіх членів сім'ї, особливо дітей [3].

Крім того, у сучасних дослідженнях наголошується, що сімейні спори мають не лише правовий, а й значний емоційний та соціальний характер, що ускладнює їх ефективне вирішення виключно в судовому порядку. У ґрунтовній праці О. Парнети та С. Федик «The mediation as a way to resolve family disputes» зазначається, що сімейна медіація дозволяє враховувати високий рівень емоційності сімейних конфліктів, сприяє налагодженню комунікації між сторонами та допомагає досягти взаємовигідних рішень із збереженням подальших сімейних відносин [4].

Заслуговує на нашу увагу і стаття К. Salminen «Mediation and the Best Interests of the Child from the Child Law Perspective», у якій глибоко досліджується поєднання медіації та принципу найкращих інтересів дитини, крім того авторка доводить, що медіація є складним процесом балансування між інтересами сторін і потребами дитини [5].

Як зазначає Н. Hasmawati в емпіричному дослідженні «The Effectiveness of Mediation Process to Press Divorce Rates», успішність медіації у справах про розлучення залежить від доброї волі сторін, здатності медіатора пояснювати позиції та рівня взаєморозуміння між учасниками. Також автор визнає та аналізує ефективність медіації у подоланні розлучення в Релігійному суді та які фактори сприяють успішному вирішенню справ про розлучення в Релігійному суді [6].

І. Чеховська у статті «Перспективи розвитку інституту сімейної медіації в Україні» обґрунтовує, що сімейна медіація є ефективним механізмом запобігання загостренню конфліктів, оскільки забезпечує врахування інтересів і потреб сторін, сприяє налагодженню комунікації між учасниками спору та досягненню взаємоприйнятних рішень [7].

В. Савіщенко та О. Яцечко у праці «Медіація як спосіб вирішення конфліктів у сім'ї» зазначають, що сімейна медіація сприяє збереженню конструктивних взаємин між членами сім'ї, дозволяє врахувати інтереси всіх учасників конфлікту та забезпечує більш безпечне психологічне середовище в тому числі і для дітей під час врегулювання спорів. [8].

В. Чернописька та Ю. Кузів у праці «Медіація як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів» досліджують природу сімейних конфліктів та доводять, що медіація є ефективною саме через можливість врахування інтересів сторін і зниження рівня конфліктності [9].

Аналіз сучасних наукових публікацій дозволяє констатувати, що медіація у сімейних конфліктах розглядається як ефективний інструмент врегулювання спорів, орієнтований на потреби сторін, відновлення комунікації та формування стабільних домовленостей. Питання глибинного розуміння потреб сторін як ключового чинника ефективності медіації потребує подальшого дослідження, особливо у контексті розвитку національної правозастосовної практики.

Результати

Сімейні конфлікти за своєю природою не можуть бути зведені виключно до юридичного спору, оскільки вони виникають у площині особистих взаємин, де правові позиції сторін нерозривно пов'язані з їхнім емоційним станом, життєвим досвідом, очікуваннями та системою цінностей, що формує складну багаторівневу структуру конфлікту, у якій правовий елемент є лише одним із компонентів, а не визначальним фактором його вирішення. Застосування ж виключно юридичних механізмів, зокрема судового розгляду, не завжди здатне забезпечити ефективне врегулювання сімейного конфлікту, оскільки навіть за умови ухвалення формально правильного рішення не відбувається усунення глибинних причин протистояння, що зумовлює подальше збереження напруження між сторонами та ризик виникнення нових конфліктних ситуацій.

Медіація у цьому контексті набуває особливого значення як позасудова процедура врегулювання конфліктів, яка орієнтована не на встановлення правоти чи неправоти сторін, а на створення умов для їхнього конструктивного діалогу, в межах якого кожен учасник отримує можливість бути почутим і зрозумілим. Підхід цей принципово відрізняється від традиційних форм правового захисту, оскільки зміщує акцент із правової оцінки поведінки сторін на виявлення їхніх реальних інтересів і потреб, які часто залишаються прихованими за формальними вимогами, що висувуються у процесі конфлікту.

Практика сімейної медіації переконливо свідчить про те, що позиції сторін, які вони озвучують у конфлікті, не завжди відображають їхні справжні інтереси, а тим більше глибинні потреби, які фактично і визначають їхню поведінку, адже за зовнішньою вимогою про визначення місця проживання дитини, поділ майна чи встановлення порядку спілкування нерідко приховується потреба у безпеці, визнанні, стабільності або збереженні емоційного зв'язку, і саме ігнорування цих потреб призводить до ескалації конфлікту та унеможливлення його ефективного врегулювання.

З огляду на це, ключовим елементом медіаційного процесу виступає саме виявлення та усвідомлення потреб сторін, що дозволяє перейти від конфронтаційної моделі взаємодії до співпраці, у межах якої сторони починають розглядати одна одну не як опонентів, а як учасників спільного процесу пошуку рішення. У цьому сенсі медіація виконує не лише функцію врегулювання спору, але й функцію відновлення комунікації, яка є критично важливою для подальшого функціонування сімейних відносин, особливо у випадках, коли між сторонами зберігаються тривалі соціальні зв'язки, зокрема через спільне виховання дітей.

У практиці сімейних конфліктів потреби сторін мають багаторівневий характер і можуть проявлятися у різних формах, що потребує їх чіткого розмежування та усвідомлення. Передусім слід виділити потребу у безпеці, яка є однією з базових у сімейних відносинах і може проявлятися як у фізичному, так і в емоційному вимірі. Наприклад, у ситуації розлучення один із подружжя може наполягати на обмеженні контактів не через прагнення контролювати іншу сторону, а через внутрішню потребу захистити себе або дитину від психологічного чи емоційного тиску. У таких випадках формальна вимога може звучати як юридична позиція, проте її сутність полягає саме у прагненні до безпеки.

Важливою є також потреба у визнанні та повазі, яка часто залишається неусвідомленою, але суттєво впливає на перебіг конфлікту, і у сімейних спорах вона може проявлятися у формі претензій щодо недооцінення внеску у сімейне життя, зокрема у виховання дітей або ведення домашнього господарства. Наприклад, одна зі сторін може наполягати на певному рішенні не стільки через його практичну необхідність, скільки через бажання бути почутою та визнаною як рівноправний учасник сімейних відносин.

Окремо слід виділити потребу у стабільності та визначеності, яка є особливо актуальною у період трансформації сімейних відносин, зокрема під час розлучення або зміни умов проживання, і у таких ситуаціях сторони можуть наполягати на чітких правилах щодо виховання дитини, розподілу часу або фінансових зобов'язань. Наприклад, вимога встановити детальний графік спілкування з дитиною може бути зумовлена не прагненням до контролю, а потребою у передбачуваності та впевненості у майбутньому.

Суттєве значення має і потреба у збереженні емоційного зв'язку, особливо у спорах, що стосуються дітей, і батьки нерідко висловлюють вимоги щодо місця проживання дитини або порядку спілкування, однак за цими вимогами стоїть глибока потреба не втратити контакт із дитиною та залишатися значущою фігурою у її житті. Ігнорування цієї потреби може призводити до загострення конфлікту, тоді як її усвідомлення відкриває можливості для більш гнучких і взаємоприйнятних рішень.

У багатьох випадках проявляється потреба у справедливості, яка суб'єктивно сприймається кожною зі сторін і може не збігатися з юридичним розумінням рівності. Наприклад, у майнових спорах одна зі сторін може вимагати більшу частку не з формальних підстав, а через відчуття, що її внесок у сімейне життя був більшим або менш визнаним, і тут медіація дозволяє виявити, що конфлікт стосується не лише розподілу майна, а і відновлення відчуття справедливості.

Не менш важливою є потреба у самореалізації та автономії, яка може проявлятися у конфліктах щодо розподілу ролей у сім'ї або прийняття життєвих рішень, наприклад, один із подружжя може наполягати на зміні способу життя, місця проживання або професійної

діяльності, що інша сторона сприймає як загрозу стабільності. Конфлікт в такій ситуації фактично виникає між потребою в автономії та потребою в стабільності.

У процесі медіації важливо також враховувати потребу у зниженні емоційного напруження, яка часто не формулюється прямо, але проявляється у бажанні завершити конфлікт, уникнути подальших переживань і відновити психологічну рівновагу, і ця потреба нерідко спонукає сторони до участі у медіації та створює передумови для пошуку компромісних або кооперативних рішень.

Потреби сторін у сімейних конфліктах не обмежуються матеріальними чи юридичними аспектами, а охоплюють широкий спектр психологічних і соціальних факторів, які визначають поведінку учасників конфлікту, і їх чітке виявлення та усвідомлення у процесі медіації дозволяє трансформувати конфлікт із протистояння позицій у процес пошуку рішень, що враховують інтереси кожної сторони, що і становить основу ефективної сімейної медіації.

Особливістю сімейної медіації є також те, що вона враховує емоційну складову конфлікту як невід'ємний елемент процесу врегулювання, а не як фактор, який підлягає усуненню або ігноруванню. Емоції, в свою чергу, у сімейному конфлікті виступають джерелом інформації про незадоволені потреби сторін, і саме їхнє правильне усвідомлення та опрацювання створює передумови для досягнення стабільного та взаємоприйняттого рішення.

Роль медіації у врегулюванні сімейних конфліктів полягає у досягненні формальної домовленості між сторонами та у створенні умов для глибшого розуміння їхніх інтересів і потреб, що дозволяє сформулювати рішення, яке буде і юридично коректним, і внутрішньо прийнятним для кожного з учасників конфлікту, а відтак, більш стійким і ефективним у довгостроковій перспективі.

У процесі сімейної медіації принципового значення набуває саме глибинне виявлення реальних інтересів, цінностей і потреб сторін, оскільки саме ці елементи визначають зміст конфлікту та потенціал його конструктивного врегулювання, тоді як озвучені вимоги нерідко є лише зовнішнім проявом внутрішніх переживань, страхів, очікувань або незадоволених потреб, які залишаються неусвідомленими або неартикульованими. Діяльність медіатора при цьому спрямована на створення безпечного комунікативного простору, у межах якого кожна зі сторін отримує можливість висловити свою позицію та усвідомити її глибинні підстави, що відкриває можливість переходу від конфронтації до взаєморозуміння та співпраці.

Ефективність медіації безпосередньо залежить від здатності сторін до рефлексії власних очікувань і готовності сприймати позицію іншого учасника конфлікту не як загрозу, а як джерело інформації про його потреби та інтереси, що, у свою чергу, дозволяє трансформувати сам характер взаємодії. У більшості сімейних конфліктів сторони перебувають у стані емоційного напруження, що ускладнює процес усвідомлення власних потреб і ще більше ускладнює сприйняття позиції іншого, унаслідок чого конфлікт набуває стійкого характеру і виходить за межі раціонального обговорення. Медіація як процедура, орієнтована на діалог, сприяє поступовому зниженню рівня напруги та формуванню умов для усвідомленого сприйняття ситуації.

У науковій та практичній площині конфліктології усталеною є класифікація стратегій поведінки у конфлікті, яка включає уникнення, пристосування, конкуренцію, компроміс і співпрацю, причому кожна з цих стратегій відображає певний спосіб реагування на конфліктну ситуацію та характеризується різним ступенем врахування власних інтересів і інтересів іншої сторони. Застосування стратегії уникнення передбачає свідоме або несвідоме відсторонення від конфлікту, що може тимчасово знизити напругу, однак не призводить до вирішення проблеми, оскільки її причини залишаються неусуненими. Стратегія пристосування, яка полягає у повному або частковому прийнятті позиції іншої сторони за рахунок власних інтересів, створює ілюзію вирішення конфлікту, проте фактично закладає підґрунтя для внутрішнього невдоволення та подальшого накопичення напруження.

Конкуренція як стратегія поведінки орієнтована на досягнення власної вигоди за будь-яку ціну і супроводжується ігноруванням інтересів іншої сторони, що в умовах сімейних відносин, де зберігається емоційний зв'язок між учасниками, призводить до поглиблення конфлікту та руйнування довіри. Компроміс, який часто сприймається як універсальне рішення, насправді передбачає взаємні поступки, що не дозволяє повною мірою задовольнити інтереси жодної зі сторін, а, отже, не завжди забезпечує стабільність досягнутого результату.

Натомість співпраця виступає найбільш конструктивною стратегією поведінки у конфлікті, оскільки передбачає спільний пошук рішення, яке максимально враховує інтереси обох сторін і базується на глибокому розумінні їхніх потреб. Стратегія співпраці є основою медіаційного підходу, оскільки вона дозволяє перейти від боротьби за позиції до спільного формування результату, який сприймається сторонами як справедливий і прийнятний. У контексті сімейних відносин це має особливе значення, адже дозволяє як вирішити конкретний спір, так і зберегти або відновити можливість подальшої взаємодії між сторонами.

Виявлення та усвідомлення потреб сторін у поєднанні із застосуванням стратегії співпраці формує основу ефективної медіації у сімейних конфліктах, оскільки забезпечує досягнення домовленості та створює передумови для її реального виконання та довгострокової стабільності, що є ключовим критерієм успішності будь-якого механізму врегулювання спорів у сфері сімейних правовідносин.

Окремого наукового осмислення потребує превентивний потенціал медіації у сфері сімейних відносин, який полягає у можливості її застосування як реакції на вже сформований конфлікт та як інструменту попередження його виникнення на ранніх стадіях напруження у взаємодії між членами сім'ї, що змінює традиційне сприйняття медіації виключно як способу вирішення спору і дозволяє розглядати її як механізм підтримки стабільності сімейних відносин, що має значний практичний і соціальний потенціал.

У межах превентивної медіації основна увага зосереджується не на протистоянні позицій сторін, а на своєчасному виявленні зон непорозуміння, які ще не трансформувалися у відкритий конфлікт, але вже створюють підґрунтя для його розвитку. Можуть це бути ситуації, коли у взаєминах накопичується емоційне напруження, виникає відчуття несправедливості або нерівномірного розподілу обов'язків, з'являються труднощі у комунікації, що у подальшому можуть призвести до ескалації конфлікту. На цьому етапі медіація здатна виконати стабілізуючу функцію, сприяючи усвідомленню сторонами власних потреб та очікувань і створюючи умови для їх відкритого обговорення.

Застосування медіаційних процедур на превентивному рівні дозволяє сформувати у членів сім'ї навички конструктивної комунікації, що є одним із ключових факторів запобігання конфліктам. У процесі медіації сторони навчаються висловлювати свої думки, і слухати та розуміти позицію іншого, що сприяє зниженню рівня емоційної напруги та підвищенню рівня довіри у взаєминах. Трансформація ця комунікаційної моделі має довгостроковий ефект, оскільки змінює сам спосіб взаємодії між членами сім'ї, переводячи його з конфронтаційної площини у площину співпраці.

Особливого значення превентивна медіація набуває у ситуаціях, пов'язаних із прийняттям важливих рішень у сім'ї, зокрема щодо розподілу ролей і обов'язків, виховання дітей, управління спільними ресурсами або зміни життєвих обставин. У таких випадках медіація виступає інструментом, який дозволяє сторонам узгодити свої очікування ще до виникнення протиріч, що значною мірою знижує ризик конфлікту в майбутньому.

Превентивний потенціал медіації проявляється і у здатності зберігати людський вимір сімейних відносин, який нерідко втрачається у процесі ескалації конфлікту. Орієнтація на потреби, цінності та емоційний стан кожного з учасників дозволяє не допустити редукації взаємин до формального спору, у якому сторони виступають як процесуальні опоненти, а сприяє збереженню їх як особистостей, пов'язаних спільною історією, досвідом та відповідальністю один перед одним.

Медіація у своєму превентивному вимірі виступає ефективним засобом попередження конфліктів та важливим інструментом формування культури усвідомленої взаємодії у сімейних відносинах, яка базується на повазі, довірі та здатності до конструктивного діалогу, що в умовах сучасного суспільства набуває особливого значення як для стабільності окремої сім'ї, так і для розвитку соціальних відносин загалом.

Висновки

Аналіз проведених медіаційних сесій засвідчив, що у випадках, коли сторони зосереджувалися виключно на відстоюванні позицій, процес переговорів набував конфронтаційного характеру, супроводжувався емоційною напругою та значно ускладнював досягнення взаємоприйняттого рішення. У тих випадках, коли медіатору вдавалося перевести увагу учасників із формальних вимог на їхні глибинні потреби та інтереси, спостерігалось

поступове зниження конфліктності, підвищення рівня довіри між сторонами та формування більш гнучких і життєздатних домовленостей.

Результати дослідження також дають змогу встановити, що найбільш поширеними у сімейних конфліктах є потреби у безпеці, стабільності, визнанні та збереженні емоційного зв'язку, при цьому їх неусвідомлення сторонами прямо корелює з обранням деструктивних стратегій поведінки, зокрема конкуренції або уникнення, натомість усвідомлення цих потреб сприяє переходу до моделі співпраці, у межах якої сторони демонструють більшу готовність до діалогу та пошуку спільного рішення. Отже, проведене дослідження підтверджує, що орієнтація на потреби сторін є не лише теоретичним підходом, а практично значущим інструментом підвищення ефективності медіації у сімейних конфліктах.

Список використаних джерел:

1. Sharada K., Sathyaroopa K.M. Family Mediation and Conflict Resolution: Legal Frameworks and Effectiveness. *International Journal of Law Management and Humanities*. 2023. Vol. 6(6). pp. 1604-1612 DOI: <https://doi.org/10.10000/IJLMH.116282>
2. Schindeler E. Unanswered Questions – Family Dispute Resolution in the Shadow of the Law. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2022. Vol. 36(1). DOI: <https://doi.org/10.1080/09649069.2022.2028411>
3. Resolving Family Conflicts A Guide to International Family Mediation. Підготовлене International Social Service. URL: <https://iss-ssi.org/resourcesiss/resolving-family-conflicts-a-guide-to-international-family-mediation-2/>
4. Парнета О., Федик С. Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1. С. 100-106. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.100>
5. Kirsikka S. Mediation and the Best Interests of the Child from the Child Law Perspective. *Nordic Mediation Research*. 2018. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-73019-6_11
6. Hasmawati H. The Effectiveness of Mediation Process to Press Divorce Rates. *Amsir Law Journal*. 2020. Vol. 1(2). URL: <https://journalstih.amsir.ac.id/index.php/alj/article/view/26>
7. Чеховська І. В., Божук І. І. Перспективи розвитку інституту сімейної медіації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 2(94). С. 246–258.
8. Савіщенко В., Яцечко О. Медіація як спосіб вирішення конфліктів у сім'ї. *Медіація як спосіб вирішення приватно- та публічно-правових спорів: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 листопада 2021 р.)*. Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 260–261. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9812/1/131.pdf>
9. Кузів Ю., Чернописька В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 10. № 4(40). С. 206-211. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2023.40.206>